

შოთა ნაღირაშვილი

დოქტორი უზნაძის ფსიქოლოგიის ინსტიტუტი

სოციალური განწყობის თავისებურებანი

საკვანძო სიტყვები:

სოციალური განწყობა, სოციალური მოთხოვნა, სოციალური თანხმობა-უთანხმობა, განწყობის პალანტრა, განწყობის მიღების გონა, შეწყნარების გონა.

სოციალური განწყობა განწყობის სპეციფიკურ სახეს წარმოადგენს. იგი პიროვნების ქცევის ფსიქოლოგიური საფუძველია. განწყობათა სახეები ადამიანის განვითარების დონეებთან არის დაკავშირებული.

ადამიანები განვითარების პროცესში სამ საფეხურს გადიან. ესენია: ინდივიდის, სუბიექტისა და პიროვნების ფსიქიკური აქტივობის დონეები. ამ დონეებზე ადამიანის აქტივობის ფსიქოლოგიური შინაარსები მნიშვნელოვნად განსხვავდება ერთმანეთისაგან. ინდივიდის აქტივობის დონეზე ადამიანი ძირითადად თავის სასიცოცხლო მოთხოვნილებებს ემსახურება; სუბიექტის დონეზე ის სინამდვილის შემეცნებას ახდენს. პიროვნების ფსიქიკური აქტივობის დონეზე ადამიანი სოციალურ არსებად ყალიბდება. ის შედის სოციალური ცხოვრების პროცესებში, სოციალურ გარემოს უყენებს თავის მოთხოვნებს, თავის მხრივ იღებს სოციალური გარემოს მოთხოვნებს და მოქმედებს მათ შესასრულებლად. ინდივიდის ფსიქიკური პროცესები აქტივობის პირველ დონეზე ხორციელდება. ისინი პირველი დონის განწყობის საფუძველზე სრულდება. სუბიექტის დონეზე ადამიანი შემეცნების პროცესს ახორციელებს, და შეფერხებული ქცევების წარმატებით გაგრძელებას ახერხებს. პიროვნების აქტივობის, ანუ მესამე დონეზე ადამიანი ქმნის და ერთვება სოციალურ პროცესებში.

დ. უზნაძემ ფსიქიკური აქტივობის ორი დონის სახით წარმოადგინა: იმპულსური აქტივობისა და ობიექტივაციის დონეზე განხორციელებული ქცევის სახით. ობიექტივაციის დონის ფსიქიკური პროცესები ჩვენ ორი სხვადასხვა სახით წარმოვადგინეთ. ობიექტივაციის დონეზე ადამიანი ქცევის შემაფერხებელი ფიზიკურ მოვლენებს და მათ შორის არსებულ მიმართებებს აცნობიერებს, შემეცნებით პროცესებს მიმართავს. ამ პროცესებისაგან განსხვავებით ჩვენ მიზანშეწონილად მივიჩნიეთ ერთმანეთისგან გაგვეჩრია ობიექტივაციის დონეზე მიმდინარე პროცესები, რომელთაგანაც ერთნი ქცევის შემაფერხებელი ფიზიკური სინამდვილის თავისებურებებსა და მიმართებებს აცნობიერებენ, ქმნიან ცოდნათა სისტემას ობიექტური სამყაროს შესახებ.

ადამიანთა სოციალური ურთიერთობის შესახებ არსებული აზრების და დამოკიდებულებათა ჩამოყალიბება, მათი ინტელექტუალური გააზრების გარდა ისეთ პროცესებს გულისხმობს, რომლებსაც მხოლოდ ცოდნის სახე არა აქვთ. სოციალური განწყობები სწორედ ასეთ აქტივობას ედება საფუძველად. ისინი ძირითადად ადამიანის დამოკიდებულებას გამოხატავენ სოციალური მოვლენების მიმართ და სოციალური ქცევის ფორმებს ედებიან საფუძველად.

სოციალური ქცევა არსებითად საგნობრივ სინამდვილესთან არ არის დაკავშირებული. სოციალური განწყობა და სოციალური ქცევა სულ სხვა შინაარსით ხასიათდება. ამ დროს ადამიანი სოციალურ გარემოსთან, ადამიანებთან ამყარებს და აწესრიგებს თავის ურთიერთობას. ის ერთვება სოციალურ პროცესებში და პიროვნება ხდება. სოციალური აქტივობის ფაქტორებს საგნები და მათ მიმართ მოთხოვნილებები როდია. სოციალური ქცევის საფუძველზე ადამიანი შედის სოციალური ურთიერთობის პროცესში, ითვალისწინებს სოციალური სინამდვილის მოთხოვნებს და საკუთარ მოთხოვნებს აყენებს სოციალური სინამდვილის წინაშე.

სოციალური განწყობის და მის საფუძველზე განხორციელებული ქცევის ფსიქოლოგიური შინაარსის დახასიათებისათვის აუცილებელია ამ ქცევის ჩამოყალიბების პროცესის ანალიზი. როგორც ცნობილია, პიროვნება სოციალურ ქცევებს დამოუკიდებლად არ ახორციელებს. ის თვითონ სოციალური ცხოვრების პროცესში ყალიბდება უფროსი თაობის ზემოქმედებით.

ადამიანის სწავლისა და აღზრდის პროცესში უფროსები ასწავლიან ბავშვებს შემეცნებით და სოციალურ ქცევებს. იმპულსური ქცევის ფორმირების, გამომჟღავნების პროცესში უფროსებს ნაკლები წვლილი შეაქვთ, ვიდრე შემეცნებითი და სოციალური ქცევების სწავლების დროს. სასკოლო ასაკამდე ოჯახში უფროსების გავლენით ეუფლებიან მოხმარების ქცევას. სასიცოცხლო მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილებისათვის საჭირო მოქმედებებს. ბავშვებში ამ დროს ხდება სასიცოცხლო მოთხოვნილებისთვის საჭირო მოქმედებათა დახვეწა, განვითარება. ისინი თანდაყოლილი ქცევის ბიოლოგიური ფორმების დახვეწა-განვითარებას ახდენენ. ხუთი-ექვსი წლის შემდეგ, სასკოლო ასაკში ხდება ბავშვების, სასკოლო ასაკის შესატყვისი სწავლება და აღზრდა. ამ დროს ხდება მოზარდების შემეცნების და აზროვნების უნარების განვითარება, რის საფუძველზეც ღრმავდება ბავშვებში ინტელექტუალური უნარები და საგნობრივი სინამდვილესთან ურთიერთობა თანდათან სრულყოფილი ხდება.

12-16 წლის ასაკში დიდ მნიშვნელობას იძენს ბავშვების სოციალურ ურთიერთობათა განვითარება. ამ ასაკში მოზარდი სწავლობს თანატოლებთან და უფროსებთან ურთიერთობის საჭირო ფორმებს. მაგრამ ეს ჯერ არ ნიშნავს იმას, რომ მოზარდებს ამ ასაკში შეუძლიათ დამოუკიდებელ სოციალურ ურთიერთობათა დამყარება ადამიანებთან და საზოგადოებრივი საკითხების გადაწყვეტა. ამ პერიოდში ხდება მათი ერთგვარი შემზადება დამოუკიდებელი სოციალური ცხოვრებისათვის, მაგრამ ისინი დამოუკიდებელი სოციალური ცხოვრებისათვის ჯერ არ არიან მზად. პიროვნების ჩამოყალიბების შემდეგ ადამიანები ახერხებენ სოციალური ქცევების განხორციელებას. პიროვნების ჩამოყალიბების შემდეგ 16-17 წლის ასაკში ადამიანები თვითონ დამოუკიდებლად ახერხებენ საკუთარი მოთხოვნების დასახვას. ამ პერიოდიდან იწყება ადამიანის მიზნების და ამოცანების ჩამოყალიბება. ახალგაზრდა ამ დროს ძირითადად ცნობილი ადამიანების მიბაძვით აყალიბებს თავის საქმიანობას. სოციალური გარემო მას როგორც ზრდასრულს უყენებს მოთხოვნებს და პიროვნება იძულებული ხდება, საკუთარი ძალებით განახორციელოს სასიცოცხლო ამოცანები. ასევე სოციალური გარემო მას, როგორც პიროვნებას, უყენებს თავის მოთხოვნებს და ის ვალდებულია, შეასრულოს ეს მოთხოვნა. ხოლო იმ შემთხვევაში, როდესაც არ ეთანხმება ამ მოთხოვნებს, თავის ქცევას აყალიბებს ამ მოთხოვნების წინააღმდეგ თავისი მიზნების განსახორციელებლად. სოციალური აქტივობის დონეზე აქტუალური ხდება სინამდვილის მიმართ დადებითი თუ უარყოფითი დამოკიდებულება. მათ საფუძვლადმდებარე განწყობები საზოგადოების მოთხოვნების მიმართ დადებით და უარყოფით მოქმედებას ახორციელებს.

სოციალური განწყობა, იმპულსური და ინტელექტუალური განწყობებისაგან განსხვავებით, სინამდვილის მიმართ დადებით და უარყოფით დამოკიდებულებას იძენს. განწყობის ეს თვისება დიდ როლს თამაშობს ადამიანის პიროვნების ჩამოყალიბებაში და სინამდვილის დადებითად და უარყოფითად განხილვის უნარის განვითარებაში.

ამრიგად, სოციალური განწყობა არის ადამიანის განვითარების უმაღლეს დონეზე სინამდვილესთან ურთიერთობის ფსიქიკური აქტივობის საფუძველი. ამ დროს პიროვნება დაკავშირებულია სოციალურ გარემოსთან და მასთან ურთიერთობაში ახორციელებს მისთვის დამახასიათებელ საქმიანობას. ამ ვითარების გამო სოციალური განწყობა თავისი შინაარსით განსხვავდება იმპულსური და შემეცნებითი განწყობებისაგან. მისი ფაქტორები მკვეთრად განსხვავდება ადრე აღნიშნულ განწყობათა ფაქტორებისაგან. მისი ფაქტორებია: 1) პიროვნების მოთხოვნა სოციალური სინამდვილის მიმართ; 2) სოციალური გარემოს მოთხოვნა (თანხმობა-უთანხმობა) და 3) საჭირო განწყობის ფორმირებისათვის აუცილებელ ოპერაციულ შესაძლებლობათა აქტივაცია. სტრუქტურულად ამავე სახისაა სოციალური განწყობა, როცა მისი ფორმირება სოციალური მოთხოვნით იწყება. სოციალური მოთხოვნის, პიროვნების თანხმობა-

უთანხმოების და საჭირო ქცევის შესატყვის ოპერაციულ შესაძლებლობათა გაერთიანებით პიროვნება ისევე სოციალურ ქცევას მიმართავს და ისიც სოციალური განწყობის საფუძველზე ხორციელდება. აღნიშნულთ გარდა სოციალური განწყობები ყალიბდება სხვაგვარ ვითარებებშიც. ეს შესაძლებლობა იმ თავისებურებებითაა განპირობებული, რასაც ჩვენ სოციალური განწყობის დადებით და უარყოფით ნიშანს – განწყობის ვალენტობას ვუწოდებთ.

ექსპერიმენტული გამოკვლევებით დადასტურდა, რომ სოციალური განწყობის მოქმედების დროს, როცა წარმატებით და რამდენჯემე ხორციელდება განწყობა, ის განწყობა განმტკიცდება და ინახება ფსიქიკაში. განმტკიცებული განწყობის შინაარსში ყალიბდება დადებითი თუ უარყოფითი დამოკიდებულება ქცევაში ჩართული საგნების, სოციალურ ფასეულობათა და ადამიანების მიმართ. მაშასადამე, განწყობის ეს ნიშნები გადადის იმ საგნებზე და ადამიანებზე, რომლებიც აღნიშნულ ქცევაში იყვნენ ჩართულნი. ის განწყობები, რომელთა საფუძველზე პიროვნება დადებით დამოკიდებულებას გამოხატავს საგნებისა და ადამიანების მიმართ, ერთიანდება დადებით განწყობათა სისტემაში, დადებით განწყობათა მტევანში და შემდგომ დადებით ქცევას ასრულებს მსგავს განწყობებში ასახული მოვლენების მიმართ. ხოლო საგნებისა და ადამიანების მიმართ ფორმირებული უარყოფითი განწყობები ერთიანდება უარყოფით განწყობათა სისტემაში, უარყოფით განწყობათა მტევანში და უარყოფით დამოკიდებულებას გამოხატავს განწყობაში ასახული მოვლენების მიმართ. აღმოჩნდა, რომ ადამიანს ექმნება დადებითი ან უარყოფითი განწყობა შემდეგი კანონზომიერებით:

- 1) როდესაც A-ს დადებითი დამოკიდებულება აქვს B-ს მიმართ, ხოლო B-ს დადებითი დამოკიდებულება აქვს C-ს მიმართ, მაშინ A-სა და C-ს შორისაც დადებითი დამოკიდებულების ტენდენცია ჩნდება:

$$(A+B) \bullet (B+C) \rightarrow (A+C)$$

- 2) როდესაც A-ს დადებითი დამოკიდებულება აქვს B-ს მიმართ, ხოლო B-ს უარყოფითი დამოკიდებულება აქვს C-ს მიმართ, მაშინ A-ს ექმნება უარყოფითი დამოკიდებულების ტენდენცია C-ს მიმართ:

$$(A+B) \bullet (B-C) \rightarrow (A-C)$$

- 3) როდესაც A-ს უარყოფითი დამოკიდებულება აქვს B-ს მიმართ, ხოლო B-ს დადებითი დამოკიდებულება აქვს C-ს მიმართ, მაშინ A-ს ექმნება უარყოფითი დამოკიდებულების ტენდენცია C-ს მიმართ:

$$(A-B) \bullet (B+C) \rightarrow (A-C)$$

- 4) როდესაც A-ს უარყოფითი დამოკიდებულება აქვს B-ს მიმართ, და B-ს უარყოფითი დამოკიდებულება აქვს C-ს მიმართ, მაშინ A-ს უჩნდება დადებითი დამოკიდებულების ტენდენცია C-ს მიმართ:

$$(A-B) \bullet (B-C) \rightarrow (A+C)$$

მაგალითები: იჭავჭავაძეს დადებითი დამოკიდებულება ჰქონდა საქართველოს დამოუკიდებლობის მიმართ. ჩვენი დადებითი დამოკიდებულება ი. ჭავჭავაძის მიმართ იწვევს ჩვენს დადებით დამოკიდებულებას საქართველოს დამოუკიდებლობისადმი. ჩვენი დადებითი დამოკიდებულება დასავლეთის პოლიტიკური ორიენტაციის მიმართ და დასავლეთის უარყოფითი განწყობა ტერორიზმის მიმართ იწვევს ჩვენს უარყოფით დამოკიდებულებას ტერორიზმის მიმართ. ჩვენი უარყოფითი განწყობა ქურდული სამყაროს მიმართ და მათი უარყოფითი დამოკიდებულება მორალური ცხოვრების მიმართ იწვევს და აძლიერებს ჩვენს დადებით განწყობას მორალური ცხოვრებისადმი. ეს მაგალითები ნათლად მიუთითებენ იმაზე, რომ სოციალური განწყობები იქმნებიან ადამიანთა სოციალური პირობების ურთიერთობის პროცესშიც, როდესაც მათ შემუშავებული აქვსთ გარკვეული განწყობები ერთმანეთის მიმართ.

აღსანიშნავია, რომ საზოგადოებაში არსებული სოციალური განწყობები ადამიანთა ფსიქიკაში ახალ სოციალურ განწყობებს განსხვავებული გზებითაც იწვევენ. ექსპერიმენტული

მონაცემები გვჩვენებს, რომ როდესაც A სუბიექტი დადებით განწყობას ამჟღავნებს ერთმანეთთან დაკავშირებული B და C სუბიექტების მიმართ, სოციალური აქტივობის შემდეგ B და C სუბიექტებს შორისაც დადებითი განწყობა ჩნდება.

როდესაც A სუბიექტი ერთდროულად ამჟღავნებს ურთიერთობაში მყოფ B სუბიექტთან დადებით განწყობას და C სუბიექტთან უარყოფით განწყობას, მაშინ B-ს და C-ს შორის უარყოფითი განწყობა იქმნება.

იმ შემთხვევაში, როდესაც A სუბიექტი ერთმანეთთან დაკავშირებული B და C სუბიექტების მიმართ, ორივესადმი უარყოფით განწყობას ამჟღავნებს, ამ შემთხვევაში B და C სუბიექტებს შორის დადებითი განწყობა იქმნება.

აღნიშნული კანონები ერთ მთლიან სისტემას ქმნის. ისინი შეიძლება გამოვიყენოთ როგორც საზოგადოებრივი ცხოვრების, ისე პოლიტიკური პროცესების მართვის დროს.

როგორც აღნიშნული გვქონდა, სოციალური განწყობები ვალენტობით ხასიათდება. მათ დადებითი, უარყოფითი და ნეიტრალური (ნულოვანი) ნიშანი აქვთ. ტურსტონისა და ლაიკერტის თეორემტსაფეხურიანი სკალების გამოყენებით მოვახდინეთ გარკვეულ სოციალურ განწყობათა რიცხობრივი დახასიათება. რაც უფრო უკიდურესი რიცხვითით ხასიათდება სოციალური გამოწყობა (-5-დან +5-მდე), მით უფრო დიდი ინტენსიურობისაა იგი და მკვეთრად ავლენს თავის შინაარსს. მკვეთრად დაპირისპირებულ განწყობათა საფუძველზე სუბიექტები მკვეთრად დაპირისპირებულ, ურთიერთსაწინააღმდეგო პოზიციებს ამჟღავნებენ. არსებობს დაპირისპირებათა განსხვავება, რომლის დროსაც პიროვნებები ვერ ახერხებენ თანამშრომლობას, ნორმალურ ურთიერთობას. თუმცა არსებობს დაპირისპირებათა სიდიდეები, რომლის დროსაც შესაძლებელი ხდება პიროვნებათა თანამშრომლობა. ამ თვალსაზრისით სოციალური განწყობები დავახასიათოთ, როგორც უკიდურესი და ზომიერი.

აღმოჩნდა, რომ A პიროვნებას შეიძლება აღმოაჩნდეს მიღების ზონა, რომლის ფარგლებში მყოფი განწყობები შესაძლებელია მისაღები გახდეს მისთვის. ხოლო ამ ზონის გარეთ არსებული განწყობები მიუღებელია მოცემული A პიროვნებისათვის. მიღების ზონის გარეთ არსებული განწყობის მქონე C პიროვნებასთან A პიროვნებას კონფლიქტური ურთიერთობა ექმნება. მათ შორის არსებული კონფლიქტის დაძლევა განწყობათა შეცვლის საინტერესო კანონზომიერებით ხასიათდება (მათ შესახებ შემდგომში საგანგებოდ გვექნება საუბარი).

ექსპერიმენტის საფუძველზე გაირკვა ისიც, რომ ზოგჯერ შეწყნარების ზონაში ხდება განწყობები, რომლებიც ვალენტობით განსხვავდება სუბიექტის განწყობისაგან. ე. ი. ხდება მათი შეწყნარება. A პიროვნება შეწყნარების ზონაში მყოფი განწყობის მქონე C პიროვნებასთან ახერხებს თანამშრომლობას, კონფლიქტის აცილებას.

კიდევ ერთი საინტერესო კანონზომიერება აღმოჩნდა: საშუალო-სტატისტიკურად რაც უფრო უკიდურესი განწყობა აქვს პიროვნებას, მით უფრო მცირე მიღების ზონა აქვს მას და თითქმის არავითარი შეწყნარების ზონა არ გააჩნია.

სოციალური განწყობის კიდევ რამდენიმე კანონზომიერება იქნა აღმოჩენილი ნ. ბურდულის, ე. ჩომახიძის, ნ. ცხვედაძის, მ. კეკელიას გამოკვლევებში. ადამიანებს შორის ურთიერთობაში იქმნება მორალური, კულტურული, საზოგადოებრივი ღირებულებები. სოციალურ სიტუაციებში იქმნება სიტუაციურ-სოციალური განწყობები და მათ საფუძველზე წარმატებით განხორციელებული ქცევების გავლენით ხდება მათი განმტკიცება, დისპოზიციურ განწყობებად გადაქცევა, პიროვნების ფსიქიკურ სტრუქტურაში შესვლა.

სოციალურ განწყობათა საფუძველზე ფორმირდება ადამიანთა შემოქმედებითი საქმიანობა, რაც სინამდვილეში არარეალიზებული განწყობის გავლენით ხორციელდება. ინტელექტუალურ და სოციალურ განწყობათა საფუძველზე ადამიანი ახდენს სინამდვილის შემეცნებას და შევსებას ახალი ურთიერთობებით, რითაც ის მორალურ და შემოქმედებით ცხოვრებას ახორციელებს.

ამრიგად, შეიძლება ითქვას, რომ განწყობის ცნების საფუძველზე, რომელიც დ. უზნაძემ ფსიქოლოგიის ზოგად თეორიას დაუდო საფუძვლად, შესაძლებელი გახდა სინამდვილის და პიროვნების ურთიერთობის პრობლემების გადაწყვეტა. ამ თეორიამ თავი დააღწია სუბიექტივისტურ,

იდეალისტურ და ობიექტივისტურ ფიზიოლოგიურ გაგებას. განწყობა აერთიანებს სულიერ და მატერიალურ მონაცემებს და შესაძლებელს ხდის, ფსიქიკა გაგებული იქნეს როგორც რეალურ სინამდვილეში გაშლილი პროცესი, რომელიც აწესრიგებს ადამიანის საქმიანობას.

ლიტერატურა:

1. ბურდული ნ., მ. კეკელია. მიღების ზონის მიმართება პიროვნების მახასიათებლებთან. კრ. ფსიქოლოგია XX ტ. 2007. თბილისი.
2. ნადირაშვილი შ. განწყობის ანტროპული თეორია. 2001. თბილისი.
3. უზნაძე დ. განწყობის ფსიქოლოგიის ექსპერიმენტული საფუძვლები, ტ. VI. 1949.
4. უზნაძე დ. „ექსპერიმენტული ფსიქოლოგიის საფუძვლები“, თბილისი, 1925.
5. ნადირაშვილი დ. საზოგადოებაზე ფსიქოლოგიური ზეგავლენის ეფექტები. ჟურნალი „ფსიქიკა“, №1, გვ. 17-25. თბილისი, 2004.
6. ნადირაშვილი დ. ზეგავლენა ფსიქოთერაპიაში. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის (დ. უზნაძის სახ. ფსიქოლოგიის ინსტიტუტის) ჟურნალი „მაცნე“, სერია „ფსიქოლოგია“, №1, გვ. 117-125, 2004.
7. ნადირაშვილი დ. ბავშვობის პერიოდში განცდილი ზეგავლენის ფსიქოლოგიური მნიშვნელობა. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის (დ. უზნაძის სახ. ფსიქოლოგიის ინსტიტუტის) ჟურნალი „მაცნე“, სერია „ფსიქოლოგია“, №1, გვ. 126-134, 2004.

Sh. Nadirashvili

Peculiarities of Social Set

Resume

Social set is formed on the basis of the combination of the following components: person's requirement, social environment's acceptance / rejection of this requirement and the operational means necessary for the performance of the given behavior. Social set is sometimes formed in response to the combination of the following components: social environment's requirement, acceptance/rejection of this requirement by the person and the operational means necessary for the performance of the given behavior. Social set is also formed under the influence of interpersonal attitudes that rely on a complex psychological system.

Social set has the following characteristics: valency, intensity, polarity, zones of acceptance. It is possible to understand the purposeful social behavior, resolve conflict and establish cooperation using the abovementioned characteristics.